

JACK GOODY’NİN KAVRAMSAL DÜNYASINDA MİT, DESTAN, EFSANE VE MASAL

MYTH, EPIC, LEGEND AND FOLKTALE IN THE CONCEPTUAL WORLD OF JACK GOODY

Berkant ÖRKÜN*

ÖZ: 1919 yılında doğan İngiliz antropolog ve tarihçi Jack Goody, tüm dünyada disiplinlerarası çalışan bir bilim insanı olarak bilinmektedir. Bu nedenle, onun çalışmaları kültürel sosyoloji ve tarih gibi sosyal bilimlerin birçok farklı alanında oldukça etkili olmuştur. Onun birçok çalışması arasında, Afrika’daki Gana’nın kuzeyinde yaşayan ve LoDagaa olarak isimlendirilen topluluğun arasından derlediği Bagre miti ve bu mit üzerine yaptığı çalışmalar folklorcular ve antropologlar için oldukça büyük önem taşımaktadır. O, yıllarca bu mit üzerine sürdürdüğü çalışmalarla birlikte; mit, efsane, destan ve masal türlerine dair ‘yerleşik bakış açıları’ni sorgulayarak derinleştirmiş ve bu türlerin yapısı üzerine yeni yaklaşımlar ortaya koymaya çalışmıştır. İlk olarak, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin insan bilincini ve anlatıları nasıl değiştirdiğini sorgulayan Goody, yazının gelişiminin insan bilincini radikal bir biçimde nasıl değiştirdiğini vurgulayarak ayrıca bu olayın sözlü anlatıların yapısının değişiminde önemli bir rol oynadığını iddia etmiştir. Bütün bunlarla birlikte; sözlü anlatılarda bireysel yaratıcılığı, çeşitliliği ve bu çeşitlilikten kaynaklı olarak da anlatıların analizlerinin zorluğunu belirterek folklor çalışmalarına önemli bir katkıda bulunmuştur. Tüm bu gelişmelerden kaynaklı olarak, onun sözel anlatılar üzerine olan çalışmalarının özellikle folklorcular için çok önemli olduğu açıktır. Bu nedenle, çalışmamızda, onun mit, efsane, destan ve masal türleri üzerine düşünceleri tüm yönleriyle incelenecek ve Goody’nin sözlü gelenek adını verdiği lecto-oral terimi hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Jack Goody, mit, destan, efsane, masal.

ABSTRACT: Jack Goody, who was born in 1919, the British anthropologist and historian, is acknowledged as a scientist working interdisciplinary in the world. Therefore, his studies have been influential a wide range of different areas of social scientific fields such as cultural sociology and history. Among his numerous works, the studies of the Bagre myth that were collected among the LoDagaa who live in northern Ghana are very important for folklorists and anthropologists. In these studies in which he had working for years, he put forth new interpretations on nature of myths, legends, epics and folktales. Firstly, he examined how the transition from orality to literacy culture influenced narratives and changed human consciousness. He claimed that the development of writing caused radical changes in human consciousness and this event played important role on change of oral narratives structure. Besides, he contribution to folklore studies as stressing the individual creation, variability, and the fundamental difficulty of analysis in oral narratives. For all these reasons, his studies on oral narratives are very significant for folklorists. In this article, his ideas on myth, legend,

* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Doktora Programı Öğrencisi/İstanbul - berkant.orkun@gmail.com

This article was checked by Turnitin.

epics and folktales will be examined with all aspects and given information about his term of lecto-oral that is called 'the oral tradition' by Jack Goody.

Keywords: Jack Goody, myth, epic, legend, folktales.

Giriş

1919 yılında doğan Jack Goody, zamanımızın disiplinlerarası çalışma anlayışını benimsemiş en ünlü bilim insanlarından biridir. Bir antropolog olmasına rağmen onun çalışmaları özellikle tarih, psikoloji ve sosyoloji alanlarında büyük bir ses getirmiştir. Bu ses öyle büyük bir yankı bulmuştur ki Michael Cole ve Jennifer Cole'un ifadesiyle o, sosyal bilimlerde kendi ismiyle anılan 'Goody mitini' yaratmıştır (Cole ve Cole, 2006: 305). Özellikle *Batıdaki Doğu* ve *Tarih Hırsızlığı* gibi kitaplarıyla Avrupa merkezli bakışı sorgulamış ve bu çerçevede geliştirilen kavramları yeniden ele almıştır.

Üniversite yaşamına 1938 yılında Cambridge Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı bölümünde başlayan Goody, burada ünlü Marksist edebiyat teorisyeni Raymond Williams gibi entelektüellerle bir arada bulunmuştur. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Afrika'da savaşa katılan Goody, esir düşmüş ve üç yıl boyunca Almanya ve İtalya'da tutsak olarak kalmıştır. Almanya'da Eichstätt tutsak kampında kalırken antropolog Frazer'in *Altın Dal* ve arkeolog Gordon Childe'in *Tarihte Neler Oldu* kitaplarıyla karşılaşır. Bu iki kitap onun akademik dünyasını derinden etkiler ve esir kamplarından kurtulup ülkesine döndükten sonra özellikle antropoloji ve tarih üzerine çalışmaya başlar. 1954 yılından 1984 yılına kadar Cambridge Üniversitesi'nde sosyal antropoloji dersleri veren Goody, aynı zamanda, 1972 ve 1981 yılları arasında, Afrika'nın Kuzey Gana halklarından biri olan LoDagaa'lar üzerine çalışmış ve onların Bagre miti hakkında çeşitli araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmaların bütünü yayınlanmış ve özellikle antropoloji alanında büyük bir ilgi görmüştür. Aynı zamanda Goody'nin kendisi de birçok çalışmasında¹, Afrika'daki bu saha araştırmasına atıf yapar. Hatta *Myth, Ritual and Oral*² kitabının girişinde kariyerinin büyük

¹ Bu çalışmalar arasında *Myth, Ritual and the Oral; The Domestication of the Savage* ve *The Interface Between The Oral And The Written* gibi kitaplarını sayabiliriz.

² Bu kitap Türkçeye *Mit, Ritüel ve Söz* adıyla Damla Sezgi tarafından 2017 yılında çevrilmiş ve Küre Yayınları tarafından basılmıştır. Ancak söz konusu kitapta birçok çeviri hatası bulunmaktadır. Örneğin, orijinal kitapta "folktale" olarak geçen kavram, Sezgi tarafından 'halk hikayesi' olarak çevrilmiş ve bu hata sık sık (bölüm başlıkları da dahil) tekrarlanmıştır. Bu konuda çalışan bilim insanlarını uyarmak için burada bir iki örnek vermek yeterlidir. Orijinal kitapta: "as I believe Propp does with folktales" (Goody, 2010: 3) ifadesi söz konusu kitapta: "Propp'un halk hikâyelerini incelerken yaptığı gibi" (Goody, 2017: 11) şeklinde çevrilmiştir. Halbuki Propp'un 'halk hikâyeleri' üzerine değil 'masallar' üzerine çalıştığı hemen herkes tarafından bilinen bir bilgidir. Yine aynı şekilde "Hugh Jones, Güney Amerika için masal/efsane ayırımına gitmekte bir sorun olduğunu düşünmektedir." (Goody, 2017: 18) ifadesi yanlış olarak çevrilmiştir. Halbuki orijinal metinde: "Hugh-Jones sees a problem in the folktale-myth distinction for South America..."

bir bölümünü LoDagaa'dalardan derlediği 'mit'in farklı uyarlamaları için ayırdığını belirtir. Goody'nin, arkadaşı Kum Gandah ile birlikte bu mitin çevirisini de içeren üç ciltlik eserleri yayınlanır. Birinci kitaplarının ismi *Myth of Bagre* (1972), İngilizce ve Fransızca tercümelemleri bulunan ikinci kitaplarının ismi *Une recitation du Bagré* (1981) ve üçüncüsünün de ismi *A Myth Revisited: The Third Bagre* (2002)'dir. Jack Goody, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde de bir dönem ders vermiştir.

Sözlü Kültür/Yazılı Kültür ve Goody'nin Lecto-Oral Kavramı

Goody'nin sözlü anlatılar üzerindeki fikirlerini anlamak için öncelikle sözlü ve yazılı kültürlerle nasıl baktığını anlamak gerekir. Goody, 1987'de yazdığı ve Türkçeye 2013 yılında *Yazılı ve Sözel Arasındaki Etkileşim* ismiyle çevrilen kitabında, insanlığın tarihsel gelişimi bağlamında yazı sistemlerinin ve alfabelerin nasıl ortaya çıktığını ve daha da önemlisi yazının kendisinin insan bilincini ve anlatıları nasıl değiştirdiğini sorgular.

Yazarın söz konusu kitapta ele aldığı ilk konu, yazılı ve sözlü kültürleri ikili karşıtlık bağlamında ayırmanın yanlışlığıdır. O, 'kültürleri' sözel ve sözel artı yazılı, basılı vb. kültürler olarak ayırmayı tercih eder (Goody, 2013: 14). Bu önemli bir ayırmadır, çünkü yazının bulunmasıyla birlikte sözelliğin yok olmaya doğru evrildiği düşüncesine karşı çıkmaktadır. Ona göre yazının varlığı her zaman sözlülükte gerilemeye yol açmaz; hatta o, okuryazarlığın insanları neredeyse daha sözlü kıldığını bile söyleyebilmektedir (Goody, 2010: 161). Yazı ve sözün bu etkileşimi ve birlikte sürdürülmesi durumunu Goody, antropolojiye kazandırdığı bir kavram olan "lecto-oral"lık kavramıyla tanımlar. Anlatıların geçirdiği değişimleri de yine bu "lecto-oral"lık durumuyla açıklayacaktır.

Bu ayrımı yaptıktan sonra yazının insan zihnine olan etkisini sorgular. Ona göre yazının ortaya çıkmasıyla beraber bir söz dizimi de ortaya çıkmıştır. Örneğin insanlığın mağara duvarlarına bıraktığı ilk resimler ya da nesnelere, kendi aralarındaki iletişimi sağlamada nemonik (hatırlatıcı) bir nitelik taşırlar. Ama ilk resim yazılarının ortaya çıkması insan belleğine bambaşka bir nitelik kazandırır. Goody, bunu şu şekilde anlatır:

Resim yazısı, her ne kadar sistematikleşme derecesi düşük seviyede olsa bile, desenler arası bir sistematığe, ardışık olma özelliğine sahiptir (Goody, 2013: 33).

Bu resimler veya işaretler grubu ardışık olarak birbirine bağlandığında, özellikle Ojibway (Kuzey Amerika'daki en büyük Kızılderili gruplarından biri) yerlilerinin Midewewin tarikatına ait

(Goody, 2010: 9) olarak geçmektedir. Görüldüğü gibi asıl metinde çevirmenin söylediği gibi masal/efsane değil, masal/mit ayırımından bahsedilmektedir. Bu çeviri hataları her ne kadar küçük hatalar olarak görünse de özellikle konuya vakıf olan insanları bile yanlış yönlendirebilme potansiyeli taşımaktadır.

büyük rulolarda görüldüğü gibi, 'normal ifade ediliş'ten ayrı olarak artık bir söz dizimi olasılığı ortaya çıkmış oluyor ve böylece önemli bir adım atılıyordu.' (Goody, 2013: 37).

Bu söz dizimi kurumu kuşkusuz insanlığın 'anlatılarına' da yansiyacak ve onları da belli bir zamandizimsel, ardışık bir çizgiye oturtacaktır.

Goody, yazının şehir uygarlıklarının doğuşu ile birlikte ortaya çıktığını ve dolayısıyla kentlerin kültürü ile bağlantılı olduğunu ve şehir devletlerinin örgütleniş mekanizmasında önemli bir rol üstlendiğini vurgulayarak yazının bulunuşunun sadece basit bir anlamda gelişmenin bir sonucu olmadığını, tam tersine gelişmenin bir şartı olduğunu ifade eder (Goody, 2013: 82). Alfabenin bulunuşu da resimsel ya da diğer yazı şekillerindeki zorluğun aşılmasıyla yazının daha kolay bir araca dönüştürülmesini ve aynı zamanda konuşmayı yazıya dökme kapasitesini arttırmıştır. Bütün bunların sonucunda da yazı, dinlerin ve devletlerin etrafında örgütlenmeyi ve bu örgütlülüğü yönetmeyi sağlamıştır. Bu bağlamda bakıldığında örgütlenme dışında yazı; eşyaların tanımlanmasına, malların çeşitlerinin ve miktarlarının kaydedilmesine ve hesaplamalara (yani listelerin oluşmasına) yardımcı olmuştur (Goody, 2013: 83). Bu unsurlar diyalektik bir zeminde düşünüldüğünde, insanın dış dünyasındaki 'ayrıntılı örgütlenme, ayırma' becerisinin onun zihinsel dünyasına da yansıdığı görülecektir. Goody, bu yansımayı ayrıntılı olarak, Türkçeye *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi* adıyla çevrilen kitabında inceler. Özellikle yazının ortaya çıkmasıyla birlikte 'listelemenin' hem yazıya hem de insan bilincine olan etkisinden bahseder. Burada şunu belirtmek gerekiyor ki; Goody, listelemenin sözlü kültürde oluşmadığını söylemez, sözlü toplumlarda da belirli miktarda ad listelemesinin törensel durumlarda oluştuğunu, ancak çoğunlukla düşünülenden daha az yaygın ve esnek olduğunu belirtir (Goody, 2011: 120). Ayrıca simge yazı sistemleriyle listelemenin zorluğundan bahsederek (simge yazı sistemi daha fazla karakter barındırdığı için listeler oluşturmak çok zordur), listeleme işinin muhtemelen alfabenin gelişimine katkıda bulunduğunu da belirtir (Goody, 2011: 123). Peki, 'listeleme' neden bu kadar önemlidir? Goody'den iki alıntıyla bunu açıklayalım:

Listeler sözlü kültürlerde güç olan ve tarihçiler ve gözleme dayalı bilimleri körükleyen faaliyetleri temsil etmektedir; aynı zamanda daha genel bir düzeyde sınırlandırıcı taslakların incelenmesini ve tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu tür listelerin ortaya çıkışına dair hiç yorum yapılmadı. Bu muhtemelen, onların oluşturulmasının yazılı toplumlarda olduğu kadar sözlü toplumlarda da sıkça görülen bir şey olarak algılanması yüzündendir... (Goody, 2011: 157).

...Psikolojik testler ve ilk yazı sistemlerinde bulunan listeler üzerine ayrıca bir yorum yapılmamasının nedeni, psikologların ve de şarkiyatçıların bu etkinliği 'doğal' bir şey olarak kabul etmelerindedir. Aksine ben bu etkinliği yazının desteklediği türden bir bağımsızlaştırma örneği ve de akla özel bir 'gerçeklik' aracı veren bir şey olarak görüyorum. Bununla anlatmak istediğim, mnemotekhne³ için kabul edildiği gibi, bunun sadece ilave bir 'beceri' değil bir 'kapasite' değişimi ifade ettiğidir. Değişik yönlere çekilebilecek bu belirgin ayırmadan fazla hoşlanmadığımı söylemeliyim. Benim kastettiğim anlam George Miller'inkine benziyor: 'İnsanların meydana getirdiği dilsel yeniden kodlama... düşünce sürecinin özüdür (1956:95).' Yazı, liste oluşturma dilsel yeniden kodlamayı gerektirir (Goody, 2011: 158-159).

Burada altını çizmemiz gereken başka bir noktaysa bu yeniden dilsel kodlamanın tüm toplumun zihnini, yani okuryazar olmayanların zihnini de etkilemesidir. Çünkü okuryazar olmayanlar da listeleme sistemlerini sözlü olarak öğrenebilir. Bu ise insanlığın anımsama türünü ve anımsama yeteneğini de etkiler (Goody, 2011: 161). Listeleme, bilginin hiyerarşik sıralamasını kolaylaştırır ve insan zihni eskiden parçalar halinde anımsarken artık bütünsel bir ezberleme yeteneğine yönelir. Böylece anlatıların aktarılmasında parçalı anımsamanın yerini çeşitli formüller almaya başlar. Bu konuya özellikle mit ve destan bölümünde tekrar değinilecektir, ama anımsama yeteneği hakkında üzerinde durulması gereken önemli bir nokta vardır: Sözel toplumlarda insanlar anlatıları anımsarken, yazılı toplumlarda anlatılar ezberlenmektedir (ya da yazıdan dolaysız okunmaktadır). Bu önemli bir ayırmadır. Ezberlenen (ya da dolaysız olarak okunan) anlatı donuktur, yani yüzyıllarca değişmeden kalabilir. Ama sözel toplumların anlatısında ise anlatıda boşluklar, unutmalar ve eksilmeler olabileceği gibi, yeni yaratımlar da söz konusudur. Dolayısıyla sözlü toplumlarda anlatı bir 'yeniden yaratım' sürecine maruz kalır. Öte yandan bu iki toplumsal yapının arasındaki fark, anlatının anlatılma sürecindeki sürekliliği üzerinedir. Bu farklılığı Goody şöyle açıklar:

Kişi, okuma esnasında olduğu gibi yazarken de (göreceli olarak) kesintiye uğramaz. Sözlü söylem böyle işlemez; konuşmacı sürekli olarak kesintiye uğrar çünkü otoriter durumlar dışında, icra ettiği eylemin doğası diyalojik ve etkileşimlidir (Goody, 2010: 134).

Yazının bulunmasıyla birlikte insan zihninin gelişimine geri dönecek olursak öğrenme sürecini yeniden ele almamız gerekir. Nitekim sözlü kültürlerde her şey yaşlıların zihninde depolanmıştır (Goody, 2009: 130).

³ Belleği geliştirme süreci ya da tekniği.

Öğrenme ise bildiğimiz belirli bir süre zarfında belirli amaçlarla verilen bir eğitimle değil, bir çocuğun kendi anadilini öğrenmesi gibi, etkileşimsel bir sürecin sonunda gerçekleşir. Bu etkileşimin odak noktasında ise bağlam vardır. Bağlam içinde daha deneyimliler (yaşlılar, önde gelenler) herhangi bir işi yönetir ve işin parçası olarak orada bulunan yeni gençler, o işi yaparak ya da o işin içinde bulunarak öğrenme sürecini tamamlar. Yazının ortaya çıkması ile birlikte bu bağlam önemini kaybetmiş ve bireyin yalnız başına okuyarak da öğrenebileceği bir ortam var olmuştur. Yalnız kalma olgusu, bilindiği gibi eski toplumlarda iyi karşılanmaz. Yalnız kalan kişi ya kötü ruhlarla ya da iyi ruhlarla, ama bir şekilde, bu dünyadan farklı bir dünyayla temas kuran bir kişi olarak konumlandırılır. Yazı, bunu değiştirmiştir. Artık yalnız başına da öğrenilebilir. Bu ise öğrenme sürecinde insan ile bağlam arasına belli bir mesafe koymuştur.

Mit

Goody, *Myth, Ritual and the Oral* isimli kitabının giriş yazısında, mit ve ritüelin hiçbir şekilde belirli tanımları olmadığını söyler ve mit hakkındaki üç farklı bakış açısını ele alır. Birinci bakış açısına göre (ve bu Goody'nin bakış açısıdır): miti LoDagaa'nın Bagre'sinde olduğu gibi özel bir hikâyeye olarak ele alanlar vardır. İkinci bakış açısına göre; insanlığın ve evrenin kökenine dair fikirler içeren miti ortaya çıkarabilmek için birçok kaynaktan toplanarak tek bir mitoloji oluşturulur. Goody'e göre Lévi-Strauss bunu yapmıştır. Üçüncü bakış açısına göre ise, belirli bir hikâyenin çeşitlemelerinden birine ya da tümüne mit adı verilir. Buna örnek olarak da Oedipus hikâyesini gösterir (Goody, 2010: 2-5). Bunları tek tek ele alırsak, Lévi Strauss'un savunduğu ikinci bakış açısıyla miti belirlemek imkânsızdır, çünkü belirlenecek olan bir mite dair anlatıların hepsini tüm boyutlarıyla bilmek gerekir. Üçüncü bakış açısına gelirse, belirli bir hikâyenin çeşitlemelerinden birine mit demek için diğerlerini görmemek lazımdır ve üstelik bu tercihin neye göre yapılacağı belirsizdir. Üstelik hem ikinci hem de üçüncü bakış açısı, bir mit anlatısının çeşitlemelerini hiçe sayarak gözlemcinin belirlediği herhangi birinin esas metin olarak alınmasına dayanır ki bu, çok yanlış bir algılayıştır. Goody, bu yanlış algılayışları kendi saha çalışması olan Kuzey Gana'daki LoDagaalılar arasında dinlediği Bagre miti örneğiyle açıklar:

Uzun yıllar bir Kuzey Gana miti üzerine çalıştım, -ses kayıt aletin yeni çıktığı zamanlardı-beş on yıl boyunca aynı miti, her tören sırasında ses kayıt aletiyle kaydedebildim. Kayıtları tekrar dinlediğimde, bir şey fark ettim. Lévi Strauss'un çalışmasında kullandığı mitler, herhangi bir yere, örneğin Mariquara'ya giden, mit hakkında bilgi toplayan ve geri dönüp 'İşte bu Mariquara mitidir' diyen antropologlar tarafından getirilen mitlerdi. Ben kayıtlarıma her baktığımda bunun ne kadar yanlış olduğunu gördüm; çünkü mit sürekli önemli derecede değişikliğe uğruyordu. Olan kısaca şu: Bir dini törendeyim, etrafımda olup

biten sayısız olay yanında miti anlatan insanlar var ve ben bu anlatıyı dinlemek zorundayım. Gayet de uzun bir mitti, Hermetik bir mit gibi. Bu miti sadece dinleyerek öğrenmeniz olanaksızdı Kimi şeyleri unutup, kimilerini hatırlayarak, miti yeniden yapılandırıyor; unuttuklarınız yerine icat ettiğiniz yeni şeyler ekliyordunuz. Benim algıladığım değişikliklerin açıklaması buydu. Bu mitin farklı kayıtları üzerine üç cilt yazdım, tüm kayıtlar açıkça birbirinden farklıydı, ortada hep farklı bir mit vardı (Goody, 2005: 91) .

Temel olarak Goody'nin karşı çıktığı asıl nokta, tüm bu 'mitlerin' arasından birisini (rastgele) seçip, onun üzerine yapısalcı ya da işlevselci çalışmalar yaparak o mitin derlendiği toplum hakkında genel görüşler ortaya sürebilmektir. O, teknoloji sayesinde (ses kaydedici cihazlar vs.), Malinowski'nin (işlevselci yorumlayış açısından) ve Lévi Strauss'un (yapısal yorumlama bakımından) yalnızca tek bir versiyonla çalışarak bir mitin toplumsal yapının geri kalanına ait olduğu düşüncesini yıkmış; durağan bir anlatının olmadığını, çok sayıda versiyon olduğunu ve bu versiyonların her birinin sadece yüzeysel yapıda değil derin yapıda da birbirinden farklı olduğunu, dolayısıyla toplumsal bir çıkarım yapabilmek için bunların tümünü değerlendirmek gerektiğini ifade etmiştir (Goody, 2010: 58-59).

Mitleri tek bir versiyon olarak görmenin bir başka sakıncası da anlatının kendisine dair özellikleri görmemizi engellemesidir. Yukarıdaki söyleşide Goody, on yıl boyunca çalışma yaptığı bölgede kendisinin her seferinde farklı bir Bagre mitiyle karşılaştığını ifade etmişti. Bu farklılık neden kaynaklanmaktadır? Bunu açıklayabilmek için, yukarıda bahsettiğimiz 'yazının hayata girmesiyle beraber anımsama türünün ve tekniklerinin değiştiğini belirten' ifadeyi tekrar ele almamız gerekiyor. Söylediğimiz gibi, yazıdan önce (ezberleme olmadığı için) anlatıların anımsanması esnasında boşluklardan doğan kısımlar bir tür 'yaratıcılıkla' dolduruluyordu. Bu 'yaratıcılığı' daha açık hale getirmek için yine Goody'nin Bagre miti çalışmasına dönelim:

Gösteri sırasında olan şey şudur; Anlatıcı konuşur, dinleyici dinler ve bir veya birkaç kişi onun sözlerini tekrarlayarak karşılık verir. Fakat Anlatıcı ve tekrarlılar bunu kendi öğrendikleri özgün metinden yapmazlar; koro, anlatıcının söylediklerini aynen tekrarlar ve onu hiçbir şekilde sorgulayamaz. O, üstünde oturduğu "kütüğün" hakim otoritesidir, sözleri de Bagredir. Sözlerini çabuk çabuk sürdürür, ta ki kendisini bir başkasına sözü devredene kadar kimse onun sözünü kesemez. Şu bir gerçektir ki, gösterinin yapılacağı bir sonraki performansta, bir başka Anlatıcı, kendinden önceki Anlatıcının kullandığı bazı sözcük formlarını, olayların sırasını göz ardı edebilir. Fakat kendinden öncekinin hatalı olduğunu

söylemediğinden, dinleyenlerin önüne bu durumda birbirinden farklı (en azından) iki versiyon çıkmış olur. Bu durum, sadece özgün metinden sapmalara karşı bir yaptırım olmaması durumu değil, fakat anlatının asıl metnin kavramıyla ilgisiz hale gelmesi durumudur. İnsanlar bu uzunlukta ve zorlukta bir metni tekrarlamaya ve düzeltmeye çalışsalar bile bunu yapamazlar, çünkü söylenenleri yan yana koyamazlar (Goody, 2013: 207).

Burada göreceğimiz gibi mit, bir ritüel ortamı içinde sunulur ve ritüelin getirdiği tekrarlamalar anlatıcıya yön gösterir, fakat anlatıcı anlatının icrası sırasında, kendisinden önceki anlatının aynısını tekrarlamaz, çünkü tekrar geri dönüp bakacağı üzerinde anlaşılmış bir yazılı metin yoktur. Tam da bu durumda ‘yaratıcılık’ devreye girer ve anlatı bütünüyle her seferinde yeniden ‘inşa’ edilir. Goody, bu meseleyi daha derinlemesine açıklayabilmek için George Miller’in ‘yeniden kodlama’ ve Frederic Bartlett’in “yapıcı hatırlama” kavramlarına başvurur (Goody, 2013: 215-216). Buna göre, deneklerden bir metni tekrar etmeleri istenildiğinde, denekler o metni kendi sözcükleriyle ifade etmeye çalışırlar. Bu Miller’in ifadesiyle bir ‘yeniden kodlama’dır. Deneklerin metni tekrar ederken ortaya çıkan ürün, metnin birebir kendisi değil, yeniden kurgulanmış halidir. Bu yeniden kurgulamaya da Bartlett, ‘yapıcı hatırlama’ demektedir. Dolayısıyla mit her defasında tekrar anlatılırken, ‘yeniden kodlanmış’ haliyle ve ‘yapıcı bir hatırlama’ ile ‘yeniden üretilmiş’ bir biçimiyle karşımıza çıkar. Goody, bu sürecin temel nedenini okuma yazma öncesi kültürlerde nemonik (hatırlatıcı) aygıtların yaygın kullanılmamasına bağlar (Goody, 2013: 218).⁴

İlk çalışmalarında bunun farkında olmadığını söyleyen araştırmacı, okur-yazar kültürü öncesinde ezberleme olgusunu daha farklı algıladığını, ama sözel kültürlerdeki üretken yeniden yapılandırma fikrinin onun bakış açısını değiştirdiğini belirtir (Goody, 2013: 216). Bu durumda mit anlatıcısına bakışımız da değişecektir, çünkü o, sadece öğrendiği miti gelecek kuşağa olduğu gibi aktaran değil, adeta kendi oyununu hem yaratan hem yazan hem de oynayan bir tiyatro oyuncusu gibi tüm rolleri tek başına üstlenir.

Mite dair yapılan çalışmalarda göz ardı edilen bir başka unsur da mitin ritüel bağlarla birlikte anlatılmasıdır. Burada sözlü kültürün doğasında var olan ‘anlatının süreksizliği’ üzerinde durulmalıdır, çünkü yazılı kültürde anlatı süreklidir ve bildiğimiz anlamda salt ‘hikâye’ olarak vardır. Ama sözlü kültürde mit, salt bir ‘hikâye’ anlatımından ibaret

⁴ Kuşkusuz burada ilk akla gelen itiraz, okuma yazma öncesi kültürlerde, sözlü anlatıların aktarılmasını sağlayan nemonik (hatırlatıcı) unsurların anlatının kendi iç yapısında bulunan ‘formüller’ olduğunu ileri sürmektir. Göz ardı edilemeyecek kadar önemli olan bu unsur daha çok Homeros destanı hakkındaki çalışmalar sırasında ortaya çıktığı için bu konu, destan bölümünde ayrıca ele alınmıştır.

değildir, sözlü anlatının odağında 'hikâye'den ziyade ritüel ve seremoni vardır (Goody, 2010: 133).

Öncelikle ritüel kavramı üzerinde durmamız gereken bir konudur çünkü ritüel konusunda Goody diğer araştırmacılardan ayrılır. Onun ayrıldığı esas nokta ritüelin kutsal/profan karşıtlığı bağlamında düşünülmesidir. Teolog Robertson Smith tarafından ortaya atılan bir bakış açısıyla Émile Durkheim, tüm halkların evreni radikal bir şekilde kutsal/profan olmak üzere ikiye ayırdığını söyler. Bu bakış açısından yola çıkan araştırmacılar ritüelleri ve seremonileri de kutsal/profan karşıtlığında değerlendirirler ve çoğunlukla ritüelleri büyüsel dini davranış alanlarıyla sınırlandırır. Goody ise ritüellerin büyüsel dini davranış alanından daha geniş bir kapsamda olduğunu vurgular (Goody, 2010: 35) ve bu bakışın gözlemciyi yanıltacak bir olgu olduğunu öne sürer. Buna bir örnek olarak da Avrupa'da siyasal kurumları inceleyen bir öğrenciyi gösterir. Bu öğrenci, Avrupa'da gördüğü siyasal ve toplumsal kurumların aynısını Avrupa dışı toplumlarda göremeyecektir. Çünkü Avrupa dışı toplumlarda kurumlar genelde, Avrupa'daki gibi ayrışik bir yapıda değil, daha çok iç içe geçmiş bir mekanizmada kurulmuştur. Bu nedenle kendi siyasi ve toplumsal kurumlarını 'evrensel' olarak düşünen öğrenci, Avrupa dışı toplumları incelerken bocalayacaktır. Goody, tam da bu nedenle araştırmacının kendi dünyasından yola çıkarak bir ayırım (kutsal/profan) yapmasının sorgulanması gerektiğini söyler ve bunu şöyle ifade eder:

Genel olarak sonuç şudur ki, büyüsel-dini davranış ve inançların oluşturduğu kategorinin sadece gözlemci tarafından belirlenebileceği olgusundan kaçınmak imkânsızdır, bir yandan da gözlemcinin kutsal/profan ikiliği algısını evrensel bir parça olarak değerlendirmek de yanıltıcıdır (Goody, 2010: 36-37).

Goody'nin diğer araştırmacılardan ayrıldığı bir başka noktaysa mitlerin anlatıldığı dinleyici kitlesine yönelik genel yaklaşımlardır. Mitler, dünyaya ve evrene dair temel varoluşsal bilgiler taşıdıklarından genelde toplumun tüm kesimi, mitin dinleyici kitlesi olarak algılanmıştır. Goody'e göre özellikle varoluş mitlerinin bilgilerine toplumun her kesimi değil, seçilmiş bireyler ya da sadece cinsiyetlerden biri erişebilir. Örneğin Aborjinlerde kadınlar mitlerin anlatıldığı ritüel etkinliklerinden dışlanmışlardır (Goody, 2010: 53).

Tüm bu sebeplerden dolayı Goody, ritüel ve seremonilerden de arındırılarak tek bir 'hikâye' üzerine odaklanmış bir mit anlatısının, kültürün tamamına açılan bir anahtar gibi görülmesine karşı çıkar. Ona göre; mit, ritüel ve seremonilerle birlikte her seferinde yeniden inşa edildiği için çokluk içinde var olur ve zaman içinde kökten bir biçimde değişir, asla donuk değildir, dolayısıyla kültürün tamamına açılan bir anahtardan ziyade, ancak kültürün bir parçası olarak algılanabilir (Goody, 2010: 98).

Destan ve Efsane

Goody, mitlerin tanımı dolayısıyla tanrılarla ve bunların insanlarla ilişkisini içerdiğini, yani daha çok doğaüstü güçlere yöneldiğini; destanların ise insanlarla, yarı-kutsal canlılarla ve yaratıklarla ilgili olduğunu söyler ve destanın daha çok savaşçı ve reisi olan toplumlarda yaygın olduğunu belirtir (Goody, 2010: 55). Efsaneler ise her toplumda ortaya çıkmıştır. Efsane sözcüğünün (legenda) Latince 'okumak' anlamına geldiğini vurgulayan Goody, bu terimin daha çok Orta Çağ'daki Roman Katolik Avrupa'da ve Asya'da aziz hikâyeleri anlatımı için kullanıldığını ifade eder (Goody, 2010: 54).

Goody, özellikle destansı şiirler hakkındaki tartışmasını Homer sorunu üzerinden açıklar. Ona göre araştırmacılar, ilk olarak Homeros Destanı'nın sözlü kültüre ait olduğunu söylemekle; ikinci olarak da sözlü kültürdeki toplumlarda uzun şiirsel metinleri (Homeros Destanı gibi) akılda tutabilmek için formüller kullandıklarını düşünmekle hata yapmaktadırlar.⁵ Aslında ikinci hata birinci hatanın temel sebebidir, çünkü Goody'nin de vurguladığı gibi birçok araştırmacı, 'bir anlatı ne kadar çok formüle sahipse o kadar da sözel kültüre aittir' düşüncesine sahiptir (Goody, 2013: 131).

Halk anlatılarının içinde formüller barındığı fikrini, Yugoslav Destanı ile Homeros Destanı ilişkisini araştıran Milman Parry geliştirmiştir. Parry, daha çok destan metinlerindeki yinelemeler, kalıplaşmış sözler, klişeler ve ses tekrarları gibi unsurları ortaya çıkararak bütün bunların metni hatırlamaya (ya da daha doğrusu ezberlemeye) yarayan unsurlar olduğunu dolayısıyla bunları 'formül' olarak adlandırdığını ifade etmiştir.

Makalemizin başlangıcında sözlü kültür ve Goody'nin deyimiyle 'sözlü artı yazılı kültür' (lecto-oral) arasındaki ayrımı anlatırken yazının bulunmasıyla birlikte insan zihninin geçirdiği çeşitli değişiklikleri özetlemeye çalışmış ve yazının bulunmasıyla beraber özellikle 'listeleme' uygulamasının insanın toplumsal yaşantısında daha belirgin bir rol oynadığının altını çizmiştik. Hatta bunlardan yola çıkarak sözlü kültürlerde 'anımsama' olduğunu, ama yazıyla birlikte gelişen insan bilincinin 'ezberleme' olgusuna yöneldiğini de vurgulamıştık. Aslında Goody'nin itirazı da tam olarak bu noktada başlar. Yazının getirdiği bu değişiklikleri bilmeden, insanlığın sözel kültürde, metin içinde formüller yarattığını söylemek büyük bir sorun teşkil etmektedir. Peki, yazının ortaya çıkmasıyla formüllerin nasıl bir ilişkisi vardır? Goody bu soruyu şöyle cevaplar:

Yazı, depolama ve hatırlamayı üç ana yolla etkiler. İlk önce, daha büyük olan dünyanın düzene sokulmasını sağlayarak, aynı

⁵ Metin içindeki formüllerden kastedilen şey; ses yinelemeleri, vezinler, kelime tekrarları gibi çeşitli metin içi unsurların yinelenerek kullanılmasıdır. Goody, Türkçeye *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi* adıyla çevrilen kitabında formüller kısmını ayrıca bir bölümde anlatmıştır (Goody, 2011: 162).

düzeni zihin ve bellek için de yapar, ancak Bruner ve Luria bunu dilin üzerine atfederek yazının bunu daha büyük ölçüde yaptığını ileri sürerler. Tablolar, listeler, formüller burada ortaya çıkar. İkincisi, işitsel depolama yerine bir görsel depolama koyamazken, dil faaliyetlerindeki hatırlamanın içine görsel kısımları, mekân ve hatta hareket öğelerini katar. Üçüncüsü, tekrarlama yöntemlerini kolaylaştırır, sürekliliği olan bir teşvik edici kaynağa geri gitme yani metne başvurma olanağı verdiğinden, bunu yapana tekrarlama ile birlikte kontrol de sağlar (Goody, 2013: 224-225).

Eğer formüllerin ortaya çıkışı yazının ortaya çıkmasından sonraysa Homeros Destanı'nın izlerini, Yugoslavya'nın sözel geleneğe sahip doğasında arayan Milman Parry neden bu formüllere rastlamıştı? Aslında cevabı içinde barındıran bir sorudur bu, çünkü Goody'e göre; Homeros Destanı'nın şifrelerini sözlü anlatıda arayanlar yanlış mekânda iz sürmüşlerdi. Avrupa'nın göbeğinde olan Yugoslavya'da lecto-oral (yani sözlü artı yazılı kültür) dönemi yaşanıyordu ve dolayısıyla buradaki sözlü anlatılar yazının ortaya çıkardığı mantıksal teknolojiden etkilenmişti. Goody'e göre, Parry gerçek anlamda bir sözel kültür bulmak için ya eski Yunanistan'a ya da çağdaşlık bağlamında Afrika'ya bakmalıydı (Goody, 2013: 109-110). Nitekim Goody, Afrika'ya baktığını ve uzun destansı şiirlerin bulunmadığını, bulunanların ise ya Arap okur-yazarlığının etkisine dayandırılan metinler olduğunu ya da destansı şiirden daha çok düzyazı formunda olduğunu belirtmiştir (Goody, 2013: 133).

Destansı şiirlerin okur-yazar öncesi kültüre ait olduğunu reddeden Goody, aynı mitlerdeki araştırması gibi, destanın da bir kez derlenip tüm kültürün bu tek anlatıyla çözümlenmesi girişimine karşı çıkar. Buna örnek olarak da Güney Afrika'daki Fulani Destanı'nı örnek gösterir. Bu destan, bütün kabileleri dolaşan ozanlar tarafından her kabileye farklı bir biçimde anlatılmaktadır. Örneğin birbirleriyle düşman olan iki kabilede (Fulani ve Bambaralar) aynı destan hem içeriği hem de biçimi değişmektedir. Dolayısıyla Goody, bir destana nasıl bakılması gerektiğini şöyle açıklar:

...Fulani Destanı her ne kadar genelde diğer destanlar gibi yazıdan etkilenmiş bir toplum içinde ortaya çıkmış olsa da, almış olduğu form, seslendiren ozana, zamana ve duruma bağlı olarak önemli ölçüde farklılıklar gösterir. Bana göre bu varyantlara değişmez bir serinin parçaları olarak bakılmamalıdır çünkü böyle olması yaratıcılık durduğunda ve destan bağlama dahil olduğunda söz konusu olur. O nedenle buna, bir hikâye temasının etrafında genişleyen evrenin bir parçası olarak bakmak gerekir (Goody, 2013: 136).

Masal

Goody'nin masal konusunda ilk karşı çıktığı şey, 'bu türün bozulmuş ya da zamanla aşımaya uğramış mitlerin içinden çıktığı' söylemidir. Bu söylem, tarihsel dilimde her masalın bir mitem evrildiğini iddia ederek hem mitlerin hem de masalların kendi içsel özelliklerini göz ardı etmemize neden olmaktadır. Öncelikle, mitlerin gerçek olduğuna inanılır, ama masalların kurgusal olduğu bilinir. Goody'e göre bu kurgusallığın temel nedeni, masalın kitlesinin tarihin her döneminde 'çocuklar' olmasıdır. Ona göre, "yetişkinlerin bir kamp ateşi çevresinde oturup bu tür hikâyeleri dinlediği düşüncesi bu insanların entelektüel seviyesini küçümsemek anlamına gelir" (Goody, 2010: 52). Ama Goody, bazı masalarda didaktik unsurların yer aldığını da vurgular.

Diğer önemli bir fark ise, mitin yerelliğe dayanması ve yerleşik olması, masalların ise evrensel olup farklı toplumlar arasında dolaşıma sahip olmasıdır. Yine de bu anlatılar, anlatıldığı toplumların kültürel yapısı hakkında bilgi verirler. Örneğin Goody, Afrika'da Gonja devletinden yaptığı araştırmalar sonrası; merkezileşmemiş toplumların masallarında daha çok sayıda reis olduğunu belirtir (Goody, 2010: 84).

Goody'nin üstünde durduğu bir diğer konu ise masal anlatılarında neden varlıkların (köpek, çiçek vb.) benzerlik gösterdiğidir. Ondan bir alıntıyla durum daha iyi anlaşılacaktır:

Genel olarak Batı Afrika'da belirgin bir tür olan masalları LoDagaa ve Gonja'daki örnekler üzerinden ele aldığım bu tartışmada, toplumlar arasındaki farklılıklara rağmen anlatıda boy gösteren varlıkların (hayvanlar, insanlar ve tanrıların) neden bu kadar benzer oldukları sorusunu gündeme getirdim. Bunların, yerel toplumlara yalnızca asgari değişimlerle adapte olarak bölge boyunca devan eden bir hikâyeye havuzunun bir parçasını oluşturduklarını, büyük ölçüde eğlence amaçlı (ve temel olarak gençlere yönelik) anlatıldıklarını ve cazibelerinin çok daha genel bir düzeyde konumlandığını söyleyebilirim (Goody, 2010: 94).

Goody, ayrıca masalarda hayvanlara karşı neden evrensel bir ilgi olduğunu da sorgular. Goody'e göre masalarda hayvanların daha çok rol oynaması, yaşayan varlıklar arasındaki devamlılığın tanındığının bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

Sonuç

Jack Goody, tarih, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlarda disiplinlerarası çalışarak ve çalışma disiplini bugünün dünyasından geçmişe doğru uzatan bir çizgide sürdürerek sosyal bilimcilerin 'yerleşik doğrularını' yeniden sorgulamıştır. Bu 'yeniden sorgulama' sonucunda tarih başta olmak üzere antropoloji ve halk bilimi gibi alanlarda ön açıcı

çalışmalara imza atmıştır. Bu makalede; Goody'nin mit, destan, efsane ve masal üzerine yapılan 'yerleşik yorumlara' hangi aıllardan karşı çıktığı üzerinde durulmuş, onun yazının bulunuşuyla birlikte anlatıların nasıl değiştiği ve sözlü kültür/yazılı kültür üzerine düşünceleri birçok boyutuyla ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca, onun sözlü kültüre ait anlatı türlerini incelemek için yazılı kültürden hiç etkilenmemiş (yazılı kültürle iletişime geçmemiş) ya da az etkilenmiş bir toplumdaki (Afrika'nın Kuzey Gana halklarından biri olan LoDagaa'lar) yola çıkararak 'yazı'nın bulunmasıyla birlikte insan bilincindeki değişime vurgu yapması özellikle önemlidir. Bu bilinç değişiminin anlatıların doğasını da temelden değiştirdiğini vurgulayan Goody, birçok araştırmacının sözlü kültüre ait olduğunu söylediği Homeros Destanı gibi uzun şiirsel destanların, aslında lecto-oral olarak terimleştirdiği, sözlü artı yazılı kültüre ait olduğunu söylemiştir. Bütün bunlardan daha önemlisi aynı miti (Bagre miti) yıllarca, ses kayıt cihazlarıyla birlikte derleyen Goody, sözlü kültürlerin tek bir donuk metin yaratmadığını, dolayısıyla bir araştırmacının da, her anlatılışında hem içerik hem de biçimsel açıdan değişen bir metnin sadece bir versiyonunu ele alarak, onu tüm kültürün anahtarı gibi görüp, toplumsal yapıyı bu tek versiyon üzerinden zmleyemeyeceğini savunur. Tüm bu nedenlerle Lvi Strauss'un yapısalcı çalışmalarını ve Malinowski'nin işlevselci yaklaşımlarını eleştirir. Mit, ritüel ve seremoni ilişkisine de değinen Goody, bu üçünün bir arada anlatıyı oluşturduğunu vurgular, ayrıca ritüel ve seremonilere sadece kutsal/profan ayırımından bakmanın sakıncasını da dikkat çekerek Durkheim'ci yaklaşımla arasına mesafe koyar.

Bütün bu düşünceleri temel alarak mit, destan, efsane ve masal türleri üzerine yeni sorgulamalar getiren Goody'nin çalışmaları özellikle halk bilimi alanında yapılan araştırmalara yeni açılımlar sağlamıştır, sağlamaya da devam edecektir. Fakat bu özelliği, tıpkı Durkheim, Lvi Strauss ve Malinowski'de olduğu gibi, görüşlerinin tartışılmayacağı, olduğu gibi kabul edileceği anlamına da gelmemektedir. Örneğin, onun sözlü kültür ve sözlü artı yazılı kültür (lecto-oral) ayırımı, günümüz dünyasındaki 'anlatıları' kavramada yetersiz kalabilir, nk sözlü kültür ve sözlü artı yazılı kültüre (oral-lecto) ek olarak 'görsel kültür' dediğimiz ve belki bunun yanına 'sanal kültür' de ekleyebileceğimiz yeni kültür alanlarının da ortaya çıktığını düşünürsek, bu yeni 'kültür alanları'nın insan bilincinde uğrattığı değişikliği ve bunun sürmekte olan 'anlatılara' etkisi üzerinde düşünülmesi gerektiği açıktır. Goody'nin tartışma yaratabilecek bir diğer yönü de masalın kitlesinin tarihin her döneminde çocuklar olduğunu ileri sürmesidir. Onun: "Yetişkinlerin bir kamp ateşi çevresinde oturup bu tür hikâyeleri dinlediği düşüncesi bu insanların entelektüel seviyesini küçümsemek anlamına gelir" yargısıyla, masalın kitlesinin tarihin her döneminde sadece çocuklar olmadığı görüşünü savunanları tek başına ikna edebileceğini sylemek zordur.

KAYNAKÇA

- CHANDNA, Y. (2014). "Book Review Article on Jack Goody's the Domestication of the Savage Mind". *Journal of Humanities And Social Science*, 19. I. (11), pp. 45-48.
- COLE, M., COLE, J. (2006). "Rethinking the Goody Myth". D.R. Olson, M. Cole (Eds). *Technology, Literacy, And The Evolution Of Society Implications of the Work of Jack Goody*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- GOODY, J. (1961). "Religion and Ritual: The Definition Problem". *The British Journal of Sociology*. 12 (2), pp.142-164.
- GOODY, J., WATT, L. (1963). "The Consequences of Literacy". *Comparative Studies in Society and History*, 5 (3), pp. 304-345.
- GOODY, J., ÇAKMAK, E. E. (2005). "Mit, Söz ve Yazı". *Cogito*, 43. s. 89-106.
- GOODY, J. (2009). "Sözlü Kültür". *Milli Folklor*, 83. s. 128-132.
- GOODY, J. (2010). *Myth, Ritual and The Oral*. New York: Cambridge University Press.
- GOODY, J. (2011). *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*. (Çev.: Koray Değirmenci), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- GOODY, J. (2013). *Yazılı ve Sözel Arasındaki Etkileşim*. (Çev.: Osman Bulut), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- GOODY, J. (2017). *Mit, Ritel ve Söz*. (Çev.: Damla Sezgi), İstanbul: Küre Yayınları.